

עפרה מייטליס

דוד ילין מחיה לשון ההוראה

דוד ילין תרם לחברה הלאומית החדשה במגוון תחומים, ואחד הבולטים שבהם הוא חלקו בהחייאת השפה העברית. ילין היה ממקימי גן הילדים העברי הראשון בירושלים (תרס"ג) שבו למדו הילדים בעברית מיד עם היווסדו. הוא היה מן המורים הראשונים שלימדו "עברית בעברית", כתב ספרי לימוד ותרגם מחזות לבני הנעורים. חומרי הוראה אלה נכתבו בזיקה הדוקה לעולם המעשה, והתבססו על ניסיונו העשיר של ילין בתחום ההוראה והחינוך.

בבתי הספר שבהם לימד היה ילין מן המורים הבולטים. הוא פעל בדרכים מגוונות להפיכת השפה העברית לשפת ההוראה. מחקריו בלשון היו אף הם בעלי מגמה מעשית, וגם המילון שכתב יחד עם יהודה גרזובסקי (תרע"ט) יועד בעיקרו לתלמידים. ילין פעל בדרכים מתונות ובעצדים מדודים להגשמת חזון תחיית הלשון והפצתה. עם זאת, לאחר היסוסים רבים הוא הצטרף לפעילות ב"מלחמת השפות" (תרע"ד). ילין אף הקים בית מדרש למורים שבו נלמדו כל המקצועות בעברית. הצטרפותו של ילין אל מחנה הלוחמים למען השפה העברית כשפת ההוראה סחפה לבתי הספר החדשים הורים ותלמידים רבים, משום שידעו שילין המתון, שגילם באישיותו את האהבה לעברית אך גם את המחויבות למסורת, הוא אשר עומד בראשם.

במאמר זיכרון שכולו שיר הלל לדמותו של ילין כתב אורי קיסרי כי "ילין היה אבי העברית ההוראתית – זו הכתובה בספרי הלימוד... ואם היה אליעזר בן יהודה מחיה לשון הדיבור הנה היה דוד ילין – מחיה לשון

* מאמר זה מבוסס על חלק מעבודת הדוקטורט שכתבתי על הנושא "דוד ילין: ביוגרפיה – לשאלת המעבר מחברה משכילית מתונה לחברה הלאומית החדשה" (להלן: מייטליס, תשס"ט). העבודה נכתבה בהנחייתה של פרופ' מרגלית שילה, ותודתי נתונה לה.

מים מדלֵין, 22–23 (הלשון העברית בהקשריה), תשע"א–תשע"ב

ההוראה" (קיסרי, 1964). ואכן, ילין תרם רבות להחייאת השפה העברית כשפת לימוד והוראה. תרומתו לא הצטמצמה רק לעברית הכתובה בספרי הלימוד אלא גם לזו שנהגה בתוככי הכיתה ואף מחוצה לה. בפעילותו זו הורה דרך לרבים.

ילין נולד בירושלים של "היישוב הישן" בשנת תרכ"ד (1864), והיה לאחד מן המנהיגים המרכזיים ביישוב בשלהי המאה התשע־עשרה ובשליש הראשון של המאה העשרים. פעולתו התפרסה על פני תחומים רבים. הוא היה מן המורים העבריים הראשונים, ופעל במוסדות חינוכיים מגוונים: בגן הילדים העברי הראשון בירושלים, בבית הספר היסודי, בסמינר למורים מיסודה של "חברת העזרה ליהודי גרמניה", ב"בית־המדרש למורים העבריים" וגם באוניברסיטה העברית בירושלים. מלבד פעולתו החינוכית היה ילין מן היוזמים והעושים במוסדות תרבות שבהם פעלו המשכילים בירושלים, דוגמת "בני ברית", "בית מדרש לספרים אברבנאל" שהיה יסוד לספרייה הלאומית, ו"החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה". ילין הרבה לכתוב בעיתונות התקופה. הוא חידש מילים עבריות, והיה אחד הפעילים המרכזיים בוועד הלשון העברית. ילין עסק במחקר בשלושה תחומים: לשון, תנ"ך ושירת ימי הביניים, והוציא לאור תרגומים ומחקרים שבהם עשה שימוש בידיעותיו הנרחבות בעברית ובערבית.¹ במסגרת פעילותו הציבורית נשא ילין בתפקידי הנהגה בכירים, ונחשב לאחד ממעצבי היישוב החדש העירוני ולדמות שגישרה בין היישוב הישן ליישוב החדש. פעילותו בתחום זה הגיעה לשיאה עם התמנותו לנשיא הוועד הלאומי ליהודי ארץ ישראל (1920–1929).²

במאמר זה אעמוד על תרומתו הייחודית של ילין להחייאת השפה העברית כשפת הוראה. אראה כיצד שימש ילין כמפיץ השפה העברית

1 רשימה מפורטת של מחקריו מצויה ב"מנחה לדוד" – ספר היובל שהוגש לו במלאות לו שבעים שנה. ראו הק, תרצ"ה, עמ' xii–xv, ראו שם גם את העיתונים והקבצים שבהם השתתף.

2 עוד על דוד ילין ראו אצל קרסל, תשכ"ז; קסאן, תש"ם; הרמתי, תשמ"ה; קניאל, תשנ"ח; בורנשטיין, תשס"ח–תשס"ט; מייטליס, תשס"ט.

המתחדשת והרעיונות שנשאה עמה, הן בקרב ילדי ישראל הן בקרב שכבות נרחבות בציבור היהודי בארץ ובתפוצות.

חיבור ספרי לימוד בעברית

כתיבת ספרי הלימוד לתלמידי בתי הספר ערערה על מסורת הלימוד הישנה והייתה חלק מיצירתה של תרבות לימוד חדשה, בתוכן ובצורה. בעצם קיומם פגעו ספרים אלה במסורת הלימוד הרבנית שהתמקדה בלימוד החומש, הסידור והתלמוד, וכל שאר הלימודים, כולל קריאה וכתיבה, נעשו כבדרך אגב. ספרי הלימוד אופיינו בבירית חומר מן המקורות ובהרכבתו מחדש בהתאמה לגיל הלומדים וליכולותיהם. בארץ לא היו ספרים מעין אלה, והמורים העבריים חשו היטב בחסרונם וייחלו להופעתם.

בשל הצורך העז בספרים אלה נרתמו המורים למשימה, וכד בכד עם ההוראה כתבו גם ספרי לימוד. ההוצאה לאור של ספרים אלה גרמה להפצתה של העברית ולהפיכתה בהדרגה לשפה שניתן להורות בה. והרי זו הייתה משאת נפשם של המורים העבריים. תהליך זה היה ממושך, וככל שהתפשט החינוך העברי גדל הצורך בספרי לימוד במקצועות השונים. גם כששהה ילין בדמשק, אליה הוגלה על ידי השלטונות העות'מנים בתקופת מלחמת העולם הראשונה, נדרש לנושא זה על ידי ההסתדרות הציונית בברלין. במכתב מפורט כתב על שאלת ספרי הלימוד (מתורגמים ומקוריים), על הדרך לגיוס כותביהם, על תנאי העסקתם, על כינונה של ועדה מקצועית בעניין זה ועוד.³ מן הדברים עולה כי שאלה זו הטרידה את המורים בארץ ישראל ששאפו להפוך את העברית לשפת ההוראה בכל המקצועות, אך גם ידעו כי דבר זה יהיה בלתי אפשרי במצב הנוכחי שבו, כלשונם, "כל מורה יכתוב את שעוריו לתלמידים. מצב כזה ממית את השיעורים עצמם, מלאה את המורה והתלמידים, וגוזל מאלה האחרונים כל

3 מכתב ילין אל ההסתדרות הציונית בברלין, 28.7.1918 – ארכיון ציוני מרכזי (להלן אצ"מ), A153/118.

שמחת הלמוד וההתענינות. מלבד מה שלא כל מורה מסגל עפ"י כשרונותיו להיות גם מחבר ספרים במקצוע שהוא בקי בו".⁴
 ילין היה מאותם מורים שהתאימו למלאכה זו. אולם תרומתו לאו דווקא בכמות הספרים שכתב אלא בעיקר בראשוניותם ובאיכותם.⁵

"מקרא לילדי בני ישראל" ו"מקרא לנערי בני ישראל"

המקראה הראשונה לתלמידי ארץ ישראל – "מקרא לילדי בני ישראל" חוברת בשנת תרמ"ז על ידי ילין ובן יהודה ששימשו מורים בבית הספר "התורה והמלאכה" של כ"ח ושיתפו ביניהם פעולה בנושאים שונים.⁶ הספר מונה ארבעים עמודים ועוסק בשלל נושאים, בהם סיפורים מן התלמוד והמדרש ומשלי שועלים. הוא מציג מגוון נושאים מן ה"ישן" ומן ה"חדש": אמונה בה', יושר, ניקיון, עבודת האדמה, חברות, נתינה קדמה ויכולת השתנות.

במבט ראשון נראה שהספר גדוש נושאים המובאים ללא סדר ושיטה, אך מתברר שהוא מציג שרשרת נושאים שחוליותיה אחוזות זו בזו. גם תרגילי הדקדוק המעטים נלמדים כבדרך אגב במהלך הלמידה וקשורים לתוכן הנלמד. כך למשל, נלמדת ההבחנה בין שם לפועל באמצעות המילים שהוזכרו בפרק (ילין ובן יהודה, תרמ"ז, עמ' 5–4); ואילו נטיית השם אדמה נלמדת מיד אחרי הנושא: עבודת האדמה (שם, עמ' 6). שיטה זו הממזגת את לימוד הדקדוק לילדים בתוך תכני הלמידה ולא כמקצוע העומד בפני עצמו, משקפת תפיסה חינוכית-דידקטית הערה לקושי בהקניית הדקדוק, שנראה לילדים, לפי דברי ילין, כ"איזה מן הר גבוה ותלול, אשר רק להביט אל מרום שיאו יאחזם רעד".⁷

במאמר על הספר הזה ועל ספר ההמשך שלו – "מקרא לנערי בני ישראל" שהוציא ילין לאור בשנת תרמ"ט, כתב יוסף יואל ריבלין כי מבנה

4 שם.

5 השוו למשל ליצירתו הענפה של יהודה גרוזובסקי: אופק, תשל"ז, עמ' 92–105. וראו שם בהרחבה על ספרי הלימוד הראשונים.

6 כשהמקראה יצאה לאור כבר לא היה בן יהודה מורה בבית הספר.

7 הרצאה על לימוד הדקדוק בכתב יד של ילין, ללא ציון תאריך – אצ"מ, A153/82/4.

הספרים קיבל השראתו מספרי הקריאה הערביים "מגאני אלאדב", שהיו ספרי הדרכה בנושאי תרבות, ספרות, מידות ומוסר (ריבלין, תרצ"ט). אמנם בספר הראשון המבנה אינו מובהק, אך פתיחתו בנושא "אלוהים" ומגוון נושאים התרבותיים והמוסריים, בתוכם משלי השועלים, מעידים על השפעתה של גישה זו על הספר, שלא רק כתוב בעברית אלא גם טבוע בחותם היהדות והלאומיות (שם).⁸ השפעת "מגאני אלאדב" ניכרת באופן מובהק יותר בספר "מקרא לנערי בני ישראל" שאותו כתב ילין לבדו. כמקובל בספרי ה"מגאני אלאדב", הספר מחולק לשערים, אך כליכולו עברי – החל מן השפה, המשך בתכנים וכלה בתאריכים שאינם נמנים לפי מניין האומות ואף לא לסדר בריאת העולם, כי אם לזמן חורבן המקדש השני, כמנהגו של אליעזר בן יהודה. בהקדמה כתב ילין שהספר בא למלא חסרונם של ספרים הכתובים בעברית ושתוכנם יהודי:

ילמד בן ישראל מנעוריו את מוסר תורתנו ואת משלי עמנו, ידע הנער כי קמו בעמנו אנשים גדולים כר"ע, אנשי מידות כהלל הזקן, גבורי חיל כהמכבי ובר כוכבא ואנשי רוח כרבי יהודה הלוי; ידע את חובותיו לעמו, למשפחתו לרעיו ולנפשו – ילמד הנער את כל הדברים בהיותו נער והיה ליהודי נאמן בהיותו איש (ילין, תרמ"ט, מתוך ההקדמה).

פרקי הספר מספרים על מנהיגים מן ההיסטוריה של עם ישראל, מהם ידועים ומהם ידועים פחות: מתתיהו, יהודה המכבי, בר כוכבא, יוסף דו נואס מלך חמייאר ושמואל בן עדיה; ועל חכמי ישראל: הלל הזקן, ר' עקיבא והרמב"ן. חלק נרחב מן הספר מוקדש לאורחות חיים והנהגות על פי הרמב"ם; בתוכו משולבים סיפורי חכמים המתאימים להבנת התלמידים, כדוגמת הסיפור על דמא בן נתינה המובא כהמחשה לנושא כיבוד אב ואם, והסיפור על הלל הזקן – כהמחשה לנושא הגאווה והכעס. ייחודו של הספר גם בכך שבאים בו קטעים על חיי היהודים ויצירתם בארצות ערב, למשל בסעיף המוקדש למשורר היהודי הערבי שמואל בן עדיה, ששנים מועטות אחר כך ילין חקר את יצירתו (ילין, תרנ"א, עמ' 37–48). מגמה זו מנוגדת לאוריינטציה האירופית של המשכילים הלאומיים. ואכן, ריבלין (תרצ"ט)

8 הספר נחתם בשירו של יל"ג "בנערינו וזקנינו נלך".

עמד על כך שיליץ יצר בספר זה גשר אל חיי המזרח ובזה ייחודו. אל ספר המקרא נלווה הספר "ארץ אבותינו", שאינו אלא המשכו הטבעי, והוא עוסק בערכה של הארץ "לפנים והיום, אורה, מעדניה, צמחיה, חיותיה, תולדותיה ודברי ימי עמנו עליה" (יליץ, תרמ"ט). תולדות הארץ הכתובים בתמציתיות כוללים גם סעיף על חידוש היישוב היהודי בארץ. אף שהספר הוא על טהרת העברית, מציין יליץ שהשמות הגיאוגרפיים הוזכרו בשם הערבי, ואילו שמות הצמחים והחיות תורגמו לערבית, צרפתית ואשכנזית "למען ידע כל איש את מובנם הנכון" (יליץ, תרמ"ט, מתוך ההקדמה). הדיוק במשמעות המילים שאליו חותר יליץ משתקף היטב בהחלטה זו, שעמדה לכאורה בסתירה להחלטה להוציא לאור ספר על טהרת העברית.

סגנון הספר בהיר ופשוט, כפי שהעיד יליץ עצמו: "לא כתבנו משפטים ארוכים ומעוותים ולא מליצות רמות ומילים נשגבים אשר כל פעולתם היא לעכב את הנער על כל צעד וצעד" אלא ב"סגנון קל וברור סגנון ספר קדשנו אשר יבינהו כל תלמיד" (שם). ובדומה לכך כתב גם בן יהודה במאמר הערכה שבו גמר את ההלל על ספרו של יליץ: "המקרא אשר לפנינו ירושלמי, כי נכתב בלשון הפשוטה והקלה, השגורה על שפתי הטובים בסופרי ירושלים החדשים... הסגנון קל וברור וכל אבן נגף לא ימצא בו הנער" (בן יהודה, תרמ"ט1). לדברי בן יהודה, ייחודו של הספר הוא בכך ש"רוח עברית תמה מנשבת" בו. הוא מצטיין מכל הספרים שקדמוהו בשתי תכונות, כי הוא ספר עברי וירושלמי" (שם).

למעט הכותרות, הפסוקים ושמות המקומות – הספר אינו מנוקד. יליץ נדרש לכך בהקדמתו:

הספר הזה בלי נקודות, כי חשבנוהו למבוא אשר דרך בו יבוא הנער אל בית ספרותנו והנה כמעט כל ספרי ספרותנו כל מכתבי העת אינם מנוקדים ואם לא ילמד הנער מנעוריו, אם לא יתרגל ויתחנך לפני מורהו בקריאה בלי נקודות, הנה כאילו נעלנו לפניו, שערי ספרותנו. שנות הלמוד הן שנות ההכנה, ועלינו להשתדל להרגיל כעת את חניכנו בקריאה למען יקל עליו הדבר אחרי כן, והנסיון הורנו, כי נערים אשר לא ידעו עברית למדו לקרוא בלי נקודות כמעט בלי שגיאות בזמן ששה חדשים. מעט חשק ומעט התבוננות וכל המכשולים יוסרו מאליהם ינסו נא מורנו ללכת בדרך הזאת,

והתפלאו גם המה אחרי כן על הפרי אשר ישא להם למודם זה, וברכו את רעם הדורש הטבת מצב חנוך בני עמו (ילין, תרמ"ט, מתוך ההקדמה).

בן יהודה ביקר אותו על כך (שם, תרמ"ט, עמ' 4), ואפילו ילין עצמו הצהיר לאחר זמן כי בכוונתו לנקד את הספר במהדורה הבאה שהתעתד להוציא בשל הביקורת והבקשות שקיבל מקהילות יהודיות בעולם, שבבסיסן עמדה הטענה כי הספר ללא ניקוד הוא "כספר חתום בשבעה חותמות"⁹. מלבד זאת תכנן ילין לערוך שינויים נוספים בספר ולהביא בו רבים ממשלי התלמוד ומהספרות העברית שאחרי התלמוד. בהערת אגב במכתב לקרובו הוא מציין שאת הדבר הזה רצה לעשות כבר במהדורה הראשונה אך לא עשה זאת, כי בראשית הדפסת הספר לא היו בדפוס לונדון אותיות בנקודות, ובלי נקודות לא רצה להדפיס סיפורים אלה כיוון שחשש שלא רבים יוכלו לקראם.¹⁰ מסתבר אפוא שהצעתו הדידקטית החדשנית בנוגע ללימוד קריאה ללא ניקוד, הייתה מוגבלת גם בעיניו לחומר שאינו קשה מדי, ושהכרעתו בנדון נעשתה גם מטעמים טכניים.

מבחינה דידיקטית מזדקרת לעין ההעמדה מחדש של פסוקים ומדרשים באופן חזותי כך שיקלו על הלומד את הקריאה ואת ההבנה.¹¹ על פי עדות ילין, הספר הופץ ברחבי ארץ ישראל, בתימן, באלג'יר, ברחבי הקהילות בתורכיה וברוסיה.¹² אולם נראה שבסופו של דבר הוא לא הוציא מהדורות נוספות, ותחת זאת בחר להשקיע את מיטב מרצו בספריו "לפי הטף" ו"מקרא לפי הטף" להוראת עברית בעברית (להלן).
סדרת "ליקוטי נבואות"

9 כן לפי דברי המבורגר מפרנקפורט, כפי שציטט ילין במכתב שכתב לירוחם פישל פינס, י"ב באייר, תר"ן – אצ"מ, A153/37.

10 שם. יצוין שבין שאר התיקונים תכנן ילין לשנות את הפרק ארחות חיים "לפי טעם נערים קטנים". (וראו שם על שינויים נוספים שתכנן לעשות). נראה ששינוי זה בא בעקבות ביקורתו של בן יהודה (תרמ"ט, גיליון יח) על שפרק זה אינו מתאים לרוחם של ילדים צעירים.

11 ראו למשל את סיפורו על הלל הזקן שאינו מופיע ברצף אחד, וראו עוד באופן מובהק יותר בסעיף הבא על ספר ליקוטי נבואות שכתב יחד עם ח"ל זוטא.

12 איגרת ילין לירוחם פישל פינס, י"ב באייר, תר"ן – אצ"מ, A153/37.

סדרת "ליקוטי נבואות מספרי הנביאים והכתובים" שכתב ילין יחד עם המורה חיים אריה זוטא,¹³ מביאה לתלמיד העברי מבחר מן הנבואות בקנקן חדש. בהקדמה לתרייעשר מסבירים המחברים את המניעים לכתיבת הספר, תוך שהם מפליגים בשבחן של הנבואות "צירי ההשגחה האלוהית" שהיו "תמיד לחומר קריאה ולמוד לבית ישראל למימי נעוריהם ועד זקנה ושיבה. טפוח הרגש, פתוח הדמיון, למוד הטוב והרע, דעת האידאליים היותר נעלים לישראל ולאדם, והתמרמרות שפוכה כנגד כל עול וחמס, מכער ומגנה, אף מחזות נחומים ותקוה בעתות הצרה היותר קשות – כל אלה יחד מצא לו היהודי בכל דור ודור באוצר קדשו זה, אשר הוא היה ליסוד מוסד לכל ספרותו הרחבה למאז ועד היום" (ילין וזוטא, תרס"ה, מתוך ההקדמה). ועם זאת מצביעים ילין וזוטא על מצב הלימוד בזמנם, ש"מקור החיים הרעננים לישראל, ספרי הנביאים האחרונים וספרי המליצה שבכתובים" היו כמעין חתום לרוב בני הנעורים בשל השפה הקשה שבה כתובים רוב הדברים ובשל מיעוט הזמן המוקדש ללימודים עבריים בבתי הספר הכלליים. המחברים מטילים ספק בסיועה של הפרשנות המסורתית המנסה להתמודד עם הקושי בהבנת הנבואות, שכן זו מסרבלת לדעתם את הלימוד, ומרגילה את התלמידים לחשוב לפשוטו של מקרא את ההשערות אשר נאלצו להביא מחמת קשי הפסוקים. לטענתם, דרך לימוד זו ממיתה את רגש החיבה ללימוד, הופכת אותו למשא ולטורח וגורמת לכך ש"הנעימות והיפי שהתלמיד צריך להרגיש בדברים הנעלים האלה כעוף התעופפו ואינם" (שם). מצב דברים זה הביא את ילין וזוטא לכתיבת ספר השונה מן המקור שאותו היה מקובל ללמוד במשך דורות (שם).

בספר נכללות נבואות העשויות להיות מובנות לקוראיהן כפי שהן, ללא פירושים דחוקים וארוכים. הצגתן מובאת באופן כזה שלמרות היותן מלוקטות הקשר ביניהן יישמר ולא תוכר מלאכת הליקוט. בדרך זו יוכלו התלמידים לקרוא במשך זמן קצר הרבה יותר מאשר יכולים היו לקרוא

13 חיים אריה (ליב) זוטא, יליד ליטא (1868–1939), ממייסדי "החדר המתוקן". הוא עלה לארץ בשנת 1904, לימד ביפו, בסמינר "עזרה" ובבית המדרש למורים העברי. ניהל בתי ספר בירושלים והיה פעיל בהסתדרות המורים. ילין וזוטא שיתפו פעולה במיזמים נוספים, למשל בהוצאת לקט שירים לילדים (ילין וזוטא, תרס"ה).

בעזרת פירושים רבים. המחברים מטעימים שסידור זה בא כהכנה ללימוד ספרי המקור, ובדיעבד, ומביעים תקווה שלאחר לימודם יוכלו לשוב אל ספרי התנ"ך המקוריים.

התאמת הספר ללומדים התבטאה בכמה אופנים: בדרך כלל הכותבים נשארו נאמנים לסדר הפסוקים במקרא, אך לא ציינו את פרקי התנ"ך (תוך הדגשה שמקור החלוקה איננו יהודי), והציגו את פרקי הספר במספרים, ולא באותיות, כדי שלא ייווצר בלבול בין הספר לבין המקור. הספר מנוקד ומפוסק וכתוב באותיות גדולות וברורות. בדומה למה שעשה ילין בספרו "מקרא לנערי בני ישראל" בחומר מאוחר למקרא, בולטת בספר ההעמדה מחדש של הכתובים, לא בשורות שלמות כפי שהם מופיעים בתנ"ך ולא כפסוקים בודדים, אלא כיחידות חדשות שבהם סודרו חלקי הפסוקים לפי תוכנם, חלקיהם והקבלותיהם, כך שבכל מקום שנמצאו בפסוק שניים או שלושה חלקים מקבילים זה לזה ביחס הדמיון או הניגוד, הועמדו החלקים בשורה אחת, מקבילים אחד לשני או בשתי שורות.¹⁴ העמדה גרפית זו באה לסייע ללומד בהבנת הפסוקים, להעמידו על עושר השפה ומשמעות הכתובים ועל ערך השימוש באמצעים ספרותיים ובסגנונות שונים. נוסף לאלה היא נותנת "חיים ועוז" לדברים ומבליטה את "הרגשות המתחלפים של אומריהם והשינויים המתהווים ומתרוצצים ברוחם מרגע לרגע, הדבר שהוא אחד מתנאי הפיוט" (ילין וזוטא, תרס"ה, 2, מתוך ההקדמה). אמנם הספר ממצט בהסברי מילים, שכן מחבריו בחרו את חלקי הנבואות היכולים להילמד ללא הסברים. עם זאת, לפני כל לקט באה הקדמה בהירה וקצרה על דברי ימי בעל הספר, על מצב האמונה בימיו, וכן תוכן תמציתי של דבריו וסגנונו.

מטרת הספר היא אפוא לפשט את דברי הנביאים הכתובים בשפה קשה מבלי לפגוע בעושר שפתם, וזאת מתוך תקווה שהתלמידים יאהבו את לימודם וישובו אל הספרים ויקראו בהם מעת לעת גם בכגרותם (שם).

14 דרכי עימוד כאלה נמצאים גם בתנ"ך, למשל בשירת הים, שירת האזינו ועוד.

מקרא

לילדי בני ישראל

ליל

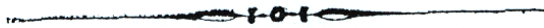
ראשית למודים, ספורי התלמוד והמדרשים ומשלי
שועלים.

מאת

בן יהודה — ודוד ילין

נדפס בהוצאות בית הספר התורה והטלאכה אשר
לחברת כל ישראל חברים בירושלם.

ירושלם

אלף תתי"ט לגלותנו (תרמ"ז)

בדפוס א. מ. לונין.

שיתוף הפעולה עם זוטא בא לביטוי בספר נוסף שערכו ביחד: אוסף שירים לילדים בני שש עד שמונה שיצא לאור בשנת תרס"ה (ילין וזוטא, תרס"ה¹). אף כאן נעשתה מלאכת ליקוט, הפעם בעיקר מתוך הספרות החדשה, וצורפו אמרות קלסיות מן המקורות (כ"אמור מעט ועשה הרבה", "טובים השניים מן האחד", "פתי יאמין לכל דבר" ועוד). השירים מנוקדים, וחלקם הגדול עוסק בטבע, ביקום ובסביבה הקרובה – עדות להשפעת ערכים משכיליים שהדגישו את ערכו של הטבע ואת הקשר אליו, אך גם להשפעתם של מגמות לאומיות שעודדו את היציאה מ-ד אמות של בית המדרש, ואת הזיקה לטבע ולאדמה. שירים על אמהות שהופיעו בספר שיקפו את הגישה המבינה ללבו של הילד והמתאימה את חומר הלימוד לעולמו היומיומי.

"לפי הטף" ו"מקרא לפי הטף"

גולת הכותרת של ספרי הלימוד שאותם כתב ילין היו ספריו "לפי הטף" ו"מקרא לפי הטף" למורה ולתלמיד. בספרים אלה, שיצאו לאור בשנים תר"ס–תרס"א, הגיש ילין למורה ולתלמיד ספר לימוד להוראת העברית בשיטה הטבעית, שעל פיה הורה במשך כמה שנים בבתי הספר שבהם לימד. וכך כתב במבוא לספר המורה:

בבואי לחבר את ספרי זה לא יצאתי מההלכה אל המעשה, לאמר: לא ישבתי לכתוב ספר ולהשתמש בו אחרי כן למעשה, כי אם להפך: מהמעשה באתי לידי הלכה. את השעורים הוריתי ראשונה במעשה לתלמידי הקטנים המתחילים בלמוד השפה, ואחרי ראותי בכל שיעור ושעור בנסיון מה יכולים הילדים הקטנים האלה להשיג ולהבין מבלי כל התאמצות ומה יכבד עליהם להבין, במה ימצאו שמחה ועונג ומה יהיה עליהם למשא, שבתי ואכתבם על ספרי מבררים ומזקקים על פי משפט הילדים עצמם, המה השופטים היותר ממחים במקצוע זה (תר"ס–תרס"א¹, עמ' x)¹⁵.

ילין התייחס לחיבורו של ספר זה בחרדת קודש, אף יותר מלשאר עבודותיו הספרותיות. לפיכך הרבה בכתיבת טיוטות ושקד על כתיבתו במשך חמש

שנים, וזאת על מנת שמתנגדי השיטה לא ימצאו סיבות לדחייתה. וכך, כפי שהעיד על עצמו: "לא נתתיו לצאת מתחת ידי עד אשר קיימתי בו 'הפך בה והפך בה'".¹⁶

מטרת הספר היא להקנות את ידיעת השפה העברית בשיטה הטבעית שבאה להציע חלופה לשיטת התרגום המסורתית. השיטה החדשה, שהייתה מבוססת על גישה שהוצעה באירופה מתוך מטרה לשפר את הוראתן של לשונות זרות, הותאמה על ידי ילין לשפה העברית והוצגה באופן מפורט במבוא לספר המורה. ייחודו של הספר בכך שהוא מאחד את הדיבור, הכתיבה והקריאה גם יחד, כשהקניית הדיבור הבסיסי קודמת ללימוד הקריאה והכתיבה ומשמשת תנאי להוראתם ההדרגתית. קשר בל יינתק זה בין הדיבור לקריאה ולכתיבה שעומד בבסיס השיטה המדורגת, מוסבר היטב במכתבו של ילין אל דוד סוכובולסקי, שבו הוא דוחה את הצעתו ואת הצעת בן אביגדור, המוציא לאור שספרי ילין מונחים על שולחנו, לאחד את ספרו עם ספרו של המורה יצחק אפשטיין, העוסק גם הוא בהקניית עברית בשיטה הטבעית, ועומד לצאת בהוצאת אחיאסף.¹⁷ במכתב הסביר ילין כי ספרו מבוסס על שיטה קבועה מתחילתו ועד סופו, כך שכל פרק נשען על הפרקים שקדמו לו: על פי המילים שלמד התלמיד בפרק א יבין את המילים החדשות הנוספות בפרק ב, ועל פי שני הפרקים האלה יחד יבין את דברי הפרק שאחריהם וכיו"ב. יתר על כן, הבנת ספר הקריאה של התלמיד תלויה במילים הנמצאות בספר המורה. לכן, מאחר שספר הקריאה לתלמידים חובר כבר על שני חלקיו, לא ניתן להסיר מתוך ספר המורה אף לא פרק אחד, כיוון שצמצום זה יפריע להבנת כל הפרקים הבאים אחריו, וגם יפגע בחלקים מספר התלמיד המבוססים על מילים שנלמדו בפרק המוסר. כך כתב ילין בלשונו הציורית:

16 איגרת ילין אל דוד סוכובולסקי, כ"ב בשבט, תר"פ – אצ"מ, A153/225/10.

17 יצחק אפשטיין יליד בילורוסיה (1862–1943). היה מורה במושבות הגליל וניהל את בית המדרש למורות ולגנות ביפו. למד באוניברסיטה בשוויץ (1902–1908) והיה גם הוא מחלוצי הוראת "עברית בעברית". אפשטיין תרם רבות להנחלת הלשון העברית למבוגרים באמצעות הוראת עברית בעברית. ראו בהרחבה הרמתי, תשמ"ה, עמ' 143–194.

דמה לך בנין מגדל של קלפים בהסירך קלף אחד מאמצעתו, או גל של אגוזים בהחלך להסיר אחדים מהם מלמטה, האם לא יִעֲתָקוּ כָלָם מִמְקוֹמָם? וּבִכֵּן לְהַסִּיר דְּבָרִים מִתּוֹךְ סִפְרֵי אִי אֶפְשֵׁר לִי. וְלְהוֹסִיף עֲלָיו מִתּוֹךְ סִפְרוֹ שֶׁל אֶפְשֵׁטִין אֵיךְ יִכְלֹתִי, אַחֲרֵי אֲשֶׁר לְהַבְנִת מִיָּלִים הַנִּמְצָאוֹת בְּכָל פֶּרֶק וּפְרָק מִסִּפְרוֹ דְּרוּשָׁה ג'כ יִדְעָה קוֹדֶמֶת שֶׁל הַפְּרָקִים הַקּוֹדְמִים לוֹ, אַחֲרֵי כִּי כֵּן דֶּרֶךְ הַשִּׁיטָה הַזֹּאת.¹⁸

הַסֵּפֶר מֵתֵאִפְיֵן גַּם בְּהַתְאֵמָתוֹ לְעוֹלָמָם וּלְנִיסִיוֹן חַיֵּיהֶם שֶׁל הַיְלָדִים, כְּדַבְּרֵי יֵלִין בְּמִבּוֹא לְסִפְרֵי הַמּוֹרָה: "נִתְּבוֹנְנָה אֶל אֲרֻחוֹת חַיֵּיהֶם, אֶל מַעֲשֵׂיהֶם, אֶל הַשְּׂגָתָם, וְאֶל דְּבָרֵיהֶם אֲשֶׁר רִגְלִים הֵם לְדַבֵּר, וּלְפִיהֶם נְתוּה לְנוֹ אֶת אֲשֶׁר עֲלִינוּ לְלַמֵּד" (ת"ר"ס–ת"רס"א, עמ' viii). וְאֲכֵן, בְּחֻלְקֵי הָרֵאשׁוֹנִים שֶׁל הַסֵּפֶר הַבְּנוּי כּוֹלוֹ עַל שִׁיחוֹת בֵּין מוֹרָה לְתַלְמִיד, הַדּוֹגְמוֹת אֵינָן מְנוֹתְקוֹת מֵהוּיֵית חַיֵּיהֶם שֶׁל הַיְלָדִים אֲלֵא מוֹכְרוֹת לָהֶם מַחֲיֵי הַיּוֹמִיּוֹם שֶׁלָּהֶם. רַק אַחֲרֵיהֶן נוֹסֵף חוֹמֵר חֹדֵשׁ הַמְּרַחֵב אֶת חוּג הַשְּׂכֵלְתוֹ שֶׁל הַיְלָד.

כְּאִמּוֹר, הַשִּׁיטָה הַדְּרָגָתִית, וְלֹא רַק בְּכִמוֹת הַמִּיָּלִים וְתוֹכֵנָן אֲלֵא גַּם בְּסוּגֵי הַהֲבֵרוֹת הַנִּלְמָדוֹת בְּהַדְּרָגָה מִן הַקָּל אֶל הַכְּבֵד. בְּסִפְרֵי יֵשׁ תְּמוֹנוֹת לְהַמְחָשָׁה, תְּרַגְלִים לְמִיצוֹי כָּל שֶׁלֵב בְּלִימוֹד, וְלִימוֹד הַדְּקוֹק הוּא בְּהַקְשֵׁר וְלֹא עַל יְדֵי תְּרַגּוֹל מְלֹאכּוֹתֵי הַמְּנוֹתֵק מִחוֹמֵר הַלִּימוֹד.¹⁹

יֵלִין סִייעַ לְמוֹרָה בְּאִמְצָעוֹת הַדְּרָכָה מְפּוֹרְטָת בְּכָל שֶׁלֵב וְשֶׁלֵב. הוּא הַצִּיג אֶת תּוֹכֵן הַשִּׁיעוֹר בְּלִיוֵי הָעֵרוֹת דִּידְקָטִיּוֹת שֶׁנִּגְעוּ לֹא רַק לְדַרְכֵי הַהוֹרָאָה אֲלֵא גַּם לְטוֹן הַדִּיבּוֹר שֶׁל הַמּוֹרָה וְלַתְּנוּעוֹת גּוֹפּוֹ.²⁰

18 אִיגְרָת יֵלִין לְדוֹד סוֹכוּבּוֹלְסְקִי, כ"ב בְּשִׁבְט, ת"ר"ס – אצ"מ, A153/225/10. [כָּל הַהֲדָגְשׁוֹת בְּמִקּוֹר – ע"מ].

19 עַל הוֹרָאָה אוֹרִינִיָּת בְּהַקְשֵׁר בְּסִפְרֵי "לְפִי הַטֶּף" וְעַל הַיְבִטִּים נוֹסְפִים בְּסִפְרֵי וּבְדֶרֶךְ הַהוֹרָאָה שֶׁל יֵלִין רֵאוּ אוֹסְטְרוּבְּסְקִי, תִּשְׁס"ז, עמ' 155–157. וְרֵאוּ שֵׁם (עמ' 153–155) סְקִירָה עַל קְלֻטַּת הַכּוֹלֵלֶת סְדֵרֵת שִׁיעוֹרִים בְּעֵבְרִית שֶׁעֵרַךְ יֵלִין בְּשָׁנֹת הַשְּׁלוֹשִׁים. הַקְּלֻטָּה מִחֻזְקָה אַרְבַּעִים שִׁיעוֹרִים בְּקוֹלוֹ שֶׁל יֵלִין שֶׁהוֹקְלָטוּ בְּמִסְגֵּרֵת מִפְּעַל הַלִּינְגוּוֹה־פּוֹן שֶׁל שִׁירוֹתֵי הַשִּׁידוֹר הַבְּרִיטִי.

20 רֵאוּ לְמִשְׁל: "זֶה לּוֹח". בְּבִטָּא מִלֵּה 'זֶה' יוֹרָה בְּאִצְבְּעוֹ עַל הַחֶפֶץ בְּרֵאשׁוֹנָה, וְאַחֲרֵי כֵּן יִזְכִּיר אֶת שֵׁם הַחֶפֶץ... "וְכֵן בְּהַמְשָׁךְ: "הַמּוֹרָה יִטְעִים אֶת הַמִּלֵּה 'זֹאת' בְּכָל מְקוֹם בּוֹאָה בְּפֶרֶק הַזֶּה וּבְפֶרֶקִים אֲחֵרִים. וְכֵן בְּשֶׁאֲלוֹ עַל הַתְּמוּנָה וְהַמְּחַבֵּרֵת, וְהַקְּסָת, אֶל יִשְׁכַּח מִלְּשֹׁאֹל 'מָה זֹאת', לְמַעַן יִרְגִּישׁוּ הַתְּלָמִידִים כִּי יֵשׁ שְׁנֵי מִיָּנִים בְּשִׁמוֹת, שְׁמוֹת שֶׁנִּאֵמַר לְפָנֵיהֶם 'זֶה' וְשִׁמוֹת שֶׁנִּאֵמַר לְפָנֵיהֶם 'זֹאת'" (יֵלִין, ת"ר"ס–ת"רס"א, עמ' 3).

ילין בחר את המילים השגורות והנחוצות ביותר בדיבור, אך הוא שזר בספר גם מילים חדשות, כגון: מחוג (חידושו של יחיאל מיכל פינס) וקלמר (חידושו של ילין).²¹

מעניין לציין כי אף שילין חתר לכך שהוראת השפה תילמד ללא תרגום כלל, הוא היה נכון לכך שלעתים יהיה צורך לתרגם חלק מן המילים החדשות. מילים אלה צוינו בספר המורה בסימן מיוחד.²²

אמנם הספר מיועד בסופו של דבר ללימוד הקריאה והכתיבה, אולם ספר המורה יכול לעמוד בפני עצמו ולשמש להוראת הדיבור העברי לתלמידים היודעים כבר לקרוא ולכתוב על פי השיטות הישנות.²³

הספר יצא בשש מהדורות ותפוצתו הייתה רחבה. המבוא לספר תורגם לאנגלית, ובעזרתו למדו עברית באירופה באמריקה, ואפילו באוסטרליה, הן במסגרות פורמליות הן במסגרות פרטיות.²⁴

השיטה הפדגוגית הסדורה והבהירה היא ששבתה את לב המורים והתלמידים כאחד, כעדות בן הזמן: "כל מי שלא ראה את אור פניהם של התלמידים הקטנים בהחילם לדבר עברית ואחר לקרוא ולכתוב, והכל באופן קל ונעים, לא ראה לימוד כזה מאהבה מימיו, כי כזה רב כוחה

21 ראו גם רשימות מילים עבריות ותלמודיות ומילים ומשקלים מחודשים המובאות בסוף הספר, שם, עמ' 179–181. ילין חידש מילים עבריות רבות בתרגומו, בכתיבתו העיתונאית ובמסגרת פעילותו בוועד הלשון. בין המילים האלה: מצפן, נדיר, חקלאי, סופגניה, מנזר, חשדנות, שחקן, טרדן ועוד. על דרכו בחידושי מילים ראו מייטליס, תשס"ט, עמ' 79–90.

22 המילים סומנו בשני כוכבים – מבוא, עמ' xii.

23 ראו על כך בביקורתו של ברא, תרס"א, עמ' 3.

24 על תרגום חלקים מן הספר לאנגלית ראו הרמתי, תשמ"ה, עמ' 141, הערה 111. על תפוצתו ראו למשל איגרת ילין לאיטה בעת מסעו לאירופה: כ"א בכסלו, תרס"א – קלויזנר, תשל"ו, 11, עמ' 184; The New Method of Teaching Hebrew, The Jewish Chronicle, 15/5/1903. ראו גם דברי איטה ילין (תשל"ט, ב, עמ' 74) על תפוצתו באוסטרליה ועל ערכו הכלכלי. (איטה סיפרה שמן ההכנסות היא קנתה סירים כלי אוכל ואריגים); על תפוצתו בסלוניקי ראו מלכו, תש"ד (מובא אצל הרמתי, תשמ"ה, עמ' 141, ועוד שם). וכן ראו עדותו של ילין על תפוצתו הרחבה במאמר שכתב על ניסים בכר (ילין, תרפ"ח).

של השיטה הזאת להראות גדולות וידיעות ממשיות מיד" (ברא, תרס"א, עמ' 3).²⁵ ניכר היה שהספר הוא פרי ניסיונו של המחבר בהוראת תלמידים וכי נערך "בישוב הדעות ובכינה יתרה" (שם, הערה 29).

הוראת עברית בעברית

בקיץ שנת תרמ"ב החל ילין את לימודיו בבית הספר "התורה והמלאכה", מיסודה של חברת כ"ח, שהוקם לא מכבר על ידי ניסים בכר. עם היכנסו של ילין לבית הספר הוא היה מורה ותלמיד בעת ובעונה אחת. מצד אחד הורה עברית, ומצד אחר למד לימודים כלליים, צרפתית וערבית. נוסף לעברית לימד במרוצת הזמן גם צרפתית וערבית. כבר בראשית הדרך הורה ילין את השפה העברית בעברית, ללא סיוע בתרגום. אמנם בן יהודה העיד על עצמו שהוא דרש מבכר להורות עברית רק בעברית, ושכך נוצרה שיטת "עברית בעברית" (בן יהודה, 1941, עמ' מח). אך בניגוד אליו כתב ילין ששיטה זו התפתחה בבית הספר בזכות בכר, שהכיר את השיטה מחוברת שהייתה ברשותו שנקטה את השיטה הטבעית בהוראת צרפתית לבני אלג'יר הערבים, ובכך סלל את הדרך לו ולבן יהודה שהתחילו ללמד בבית הספר באותה עת (ילין, תרפ"ח, עמ' 7).²⁶

25 וראו עוד מאמרי הערכה המפליגים בשבח הכותב וספרו אצל הרמתי, תשמ"ה, עמ' 139–141. מעניין לציין שרבים מאלה שהעדיפו את השיטות השמרניות בדרך כלל, העריכו את ספרי ילין וידעו להוקיר את סגולתם. עדות מעניינת לכך מצויה במכתב שכתב נחום סוקולוב בשנת 1908 לאדוארד פול שהיה באותו זמן ממנהיגי התנועה הציונית בהולנד לאחר שהלה התייעץ עמו בנוגע לספרי לימוד. סוקולוב הציג במכתבו גישה מאד ביקורתית כלפי השיטות החדשות וכלפי "לשון העילגים" שבה כתובים הספרים, אך הוסיף שאשר לעברית המדוברת יש מעלה מעשית בספרי הלימוד החדשים והמליץ בחום על ספרי ילין שהמלמדים על פיהם רואים ברכה רבה בהוראתם. המכתב נכתב ב-13/1/1908 ופורסם ב"העולם", 13/5/1937.

26 במכתב למורה דוד יודילביץ ערער ילין על בני ביתו של יודילביץ שכתבו שבהוראת "עברית בעברית" קדם לו רק בן יהודה. הוא הטעים כי הוא ובן יהודה לימדו באותו זמן והוא המשיך להורות לאחר עזיבת בן יהודה. המכתב נכתב ליודילביץ במלאות לו שבעים שנה, בה' בתמוז, תרצ"ב – אצ"מ, 8/153/225.

בשיטה זו ראינו ברכה רבה בהוראתנו לילדים שלא ידעו אף מילה עברית אחת ובאו מבית הוריהם עם כל מיני הז'רגונים שבעולם; שיטה זו שמשה לי אחר כך יסוד לספרי "לפי הטף" אשר בזמנו היה "הספר" בהא הידיעה ללמוד הדבור העברי החי גם בארץ ישראל וגם בגולה בתקופת החדרים המתוקנים. ופה צריך להזכיר עובדה שנשכחה כבר: בית ספרו של בכר היה הראשון בארץ ישראל, אשר בו היתה הלשון העברית לשפה מדוברת. וזה היה לא בזכות בן יהודה, אשר הורה שם שנים אחדות יחד אתי, כי אם בזכות רצונו הכביר של בכר (ילין, שם).

אף בספרות המחקר נחלקו בדבר ראשוניותו של בן יהודה שנחשב כ"אבי שיטת עברית בעברית". מצד אחד, הראה הרמתי (תשל"ח; תשמ"ה; תשנ"ב) שעוד לפני בן יהודה היו מורים שלימדו "עברית בעברית" בקהילות ישראל ושניסים בכר הוא שביקש מבן יהודה להורות בעברית בתקופה קצרת המועד שבה לימד בבית ספרו. מצד שני, טען לנג (תש"ן) שבן יהודה הוא אבי שיטת "עברית בעברית", מכיוון שהיה הראשון שעשה שימוש בשיטה זו שכן האמין שיצליח להפוך באמצעותה את השפה העברית לשפה הבלעדית של לומדיה.²⁷

מכל מקום, שכלול השיטה נעשה על ידי ילין וגם על ידי מורים נוספים שאימצו את השיטה. באיגרת שכתב ילין בשנת תרנ"א למורה עברי בוינה, בתשובה לשאלתו כיצד ילמד את השפה העברית לתלמידים, סיפר לו ילין, במידה לא מבוטלת של גאווה, על השיטה שבאה להחליף את שיטת התרגום ועל עקרונותיה, הציע לו דרכי הוראה ואף שלח לו מחברת לדוגמה. במכתבו לא ניכס את השיטה לעצמו או למורה אחר, אלא הציג אותה כשיטה שגובשה על ידי מורים רבים תוך כדי הוראה וחשיבה.²⁸ המורים תמכו זה בזה, והשיאו עצות לשיפור ההוראה וגם לשיפור הספרים שבהם השיטה באה לביטוי. אמנם בראשית דרכם לא תמיד המורים ידעו זה על זה, אך משהתוודעו זה לזה שיתפו פעולה ביניהם. דוגמה לכך יכול לשמש מכתבו של ילין ליהודה גרזובסקי לאחר שספרו על הוראת "עברית

27 ראו הדיון אצל מייטליס, תשס"ט, עמ' 97–100.

28 איגרת ילין לד"ר ליבריק, י"ח בטבת תרנ"א, אצ"מ, A153/125 – קלויזנר, תשל"ו, 10.

בעברית" יצא לאור בהוצאת "תושיה". ילין משבח את הספר, אך בעיקר מציין את העניינים הטעונים שיפור. במקביל הוא מודיע לו שכאשר יגיע אליו מן ההוצאה הספר שכתב ("לפי הטף") שזה עתה יצא לאור, הוא ישלחו אליו כדי שיחווה עליו את דעתו.²⁹

ילין ראה עצמו אפוא כאחד מן המורים שלימדו "עברית בעברית", אולם כך רק בנוגע להוראה ולא באשר לספרו "לפי הטף". כאן הכריז ילין בבירור על ראשוניותו, וכך כתב:

ספר כזה הוא, לפי ידיעתי, הראשון על שדה הספרות בכלל, שטנו חדשה כלה; ועל כן, אחרי בארי עד כה עד כמה דרושה לנו ההוראה על פי שטה כזאת, עלי עתה לשוב ולבאר עד כמה הספר הזה מתאים לשטה הזאת בפרטיו, ולברר את אופן סדורו ותכן חלקיו, את אופן השמוש בו מצד המורים והתלמידים, ואת טעמי בנטותי בפרטים אחדים משטת יתר מחברי ספרי הקריאה (ילין, תר"ס-תרס"א, מבוא, עמ' ix).³⁰

כללו של דבר, ילין תרם להחייאת שפת הלימוד באמצעות פיתוח שיטת עברית בעברית שבה לימד במשך שנים רבות. תרומתו זו באה לכיטוי בהוראתו בפועל,³¹ בתכתובת ענפה שניהל עם מורים עבריים בגולה ובכתיבת ספריו "לפי הטף" ו"מקרא לפי הטף" שתפוצתם הרחבה מעידה על הגשמתה למעשה של המטרה שעליה הצהיר בסוף המבוא לספרו:

29 איגרת ילין ליהודה גרוזובסקי, ג' בסיון, תר"ס – קלויזנר, תשל"ו, עמ' 156–157. בדומה לכך גם אפשטיין לא ידע על השיטה שהנהיגו ילין וגרוזובסקי. לדברי הרמתי אפשטיין גם לא הכיר את הגישה הטבעית להוראה אלא פיתח אותה רק על יסוד כישרונו – הרמתי, תשמ"ה, עמ' 148–149.

30 כשילין כתב את הדברים ספרו של אפשטיין (תרס"א) עדיין לא יצא לאור, אך כילין גם הוא פרסם את שיטתו קודם לכן בעיתונות (הצבי, כ"ט בטבת תרנ"ה [25/1/1895], גיליון 3). שם מוזכר בהערה שאפשטיין חיבר ספר בשיטה זו ושגם ילין מחבר ספר כזה – ד' בשבט, תרנ"ה (1/2/1895), גיליון 4; כ"א בשבט, תרנ"ה (15/2/1895), גיליון 6 ועוד). ילין כתב על שיטתו זו בעיתון המליץ, באותה שנה – ראו ילין, תרנ"ה.

31 ילין היה גאה בכך שבשנה שבה שהה בניו יורק ולימד במכון הדת של ויז ובאוניברסיטת קולומביה הורה חלק מן הקורסים בעברית. במכתבו לי"ל מאגנס כתב שהוא שמח על כך שעל ידו התגלגלה הזכות ללימוד בשפה העברית החיה באוניברסיטה כללית. כ"ב בחשוון, תרפ"ה – קלויזנר, תשל"ו, עמ' 232.

הרבה עמלתי להביא סדר נכון ושטה קבועה בלמוד הקריאה והכתיבה והדבור בלשונו, ולא חשכתי דבר מכל אשר חשבתי כי יש בו תועלת מאיזה צד שיהיה להקל את הלמוד הזה על לומדיו. והיה ברצות אחי פעלי, וראו ברכה בהוראתם, והיה זה שכרי (ילין, שם, עמ' xxvi).

חיבור מחזות לבני הנעורים ככלי להנחלת העברית

ילין תרגם וכתב מחזות שיועדו בעיקר לבני הנעורים, ושימשו ערוץ נוסף להוראת השפה העברית ולהפצתה.³² בשנת עבודתו הראשונה בבית ספר "למל" תרגם ועיבד את המחזה "זרובבל" שנכתב בידיש על ידי משה ליב לילנבלום שנתיים קודם לכן באודסה. המחזה, העוסק בתכנים לאומיים, היה המחזה הראשון שהועלה בארץ ישראל בשפה העברית. שלוש המערכות הראשונות שלו מתרחשות בבבל עשרים שנה לפני חנוכת בית המקדש השני, ושתי המערכות האחרונות מתרחשות בירושלים ערב בניית בית המקדש.³³ מטרתיהם המרכזיות של השותפים להעלאת המחזה היו להפיץ את הרעיונות הלאומיים ולהחדיר את השפה העברית לציבור, בראש ובראשונה באמצעות הדור הצעיר. נראה שהכוונה הראשונית הייתה להעלות מחזה כלשהו ובלבד שיהיה בעברית, וזאת כדי להפוך את השפה העברית ללשון חיה ומדוברת בקרב הציבור. רק אחר כך עלה הרעיון להציג מחזה בנושא לאומי ולאחד את שתי המטרות יחדיו. כך עולה מדברי ילין על שתרגם תחילה מחזה של מולייר, שנמצא מצוין אך מתאים יותר להצגה בפורים.³⁴ המחזה "זרובבל" שהמיר את המחזה של מולייר בא לא רק לשעשע את הציבור בשעות הפנאי, אלא, כדברי ילין, לעורר... "רגשי חיבת ציון היותר נעלים, ושפת נביאנו אשר צלצולה נשמע בו תחצוב להבות בלב השומעים." ואכן, ילין כתב את המחזה בניחות נבואי ובלשון מקראית

32 ילין העשיר את הספרות העברית גם בתרגומי ספרים. כגון: המוכיח מויקפילד, אלף לילה ולילה, חיי היהודים בימי הביניים ועוד. על כך ראו מייטליס, תשס"ט, עמ' 88–89, 101.

33 ראו המחזה המלא ודברי מבוא: אופק, תשמ"ג 2, עמ' 37–45.

34 איגרת ילין ליליאם הרצברג, ט"ו באלול תרמ"ט, 11/9/1889 – קלויזנר, תשל"ו, עמ' 50. היה זה כפי הנראה "הרופא בעל כורחו".

משובצת בפסוקים מן הנביאים והכתובים. במחזה השתתפו תלמידי בית הספר "למל", בניצוחו של הבמאי־המנהל ("המנצח", בלשון הימים ההם) אפרים כהן רייס ובסיועו של הבילויי אברהם סולומיאק. הוא הועלה לראשונה בחול המועד סוכות תר"ץ (1889),³⁵ ועורר התרגשות רבה בקרב הציבור. המורה ישעיהו פרס תיאר את התלהבות השחקנים והצופים וסיפר על קריאות ה"בָּרְבו" שנשמעו מצד הקהל, שבעקבותיהן קרא בן יהודה לראשונה את קריאת ההתפעלות "הידד", וכל הקהל חזר על קריאתו (פרס, תרצ"ו, עמ' כח).³⁶ בקהל נכחה חבורה מן המושבה ראשון־לציון. הדי האירוע הגיעו לסופרת נחמה פוחאצבסקי תושבת ראשון־לציון, והיא סיפרה על המחזה בהתרגשות אף שלא נכחה במקום. לדבריה, "אחד הצעירים אשר מסר לי את דברי החזיון בכה בכי תמרורים בדברו. כל כך פעל עליו החזיון."³⁷ האירוע העמיד את ירושלים כמופת בידיעת העברית וכמושא לחיקוי. לדברי פוחאצבסקי, גם מורי בית הספר בראשון־לציון מעוניינים להציג את המחזה, אך הדבר קשה עליהם, כי אמנם הם מדברים ב"לשון הקודש" אבל הצגת מחזה שלם היא למעלה מכוחותיהם.³⁸

מירושלים הופץ המחזה למקומות רבים בארץ, בעיקר למושבות. הוא הוצג כמה פעמים בזיכרון־יעקב, ברחובות (בשנת תרנ"ה הוצג בידידיש על ידי קבוצה מופעלי המושבות, ושנה אחר כך – בעברית על ידי תלמידי המושבות) ובראש פינה (אופק, תשמ"ג 2, עמ' 38). בשנת תרס"ד הוצג בכנסייה הארץ־ישראלית בזיכרון יעקב בהשתתפות ילין ושניים מבניו,

35 נראה שעיתוי העלאת ההצגה לא היה מקרי, שכן בימי חול המועד מתירה ההלכה היהודית ליהנות ולהתרענן והתיאטרון יכול היה להיחשב כמתאים לכך. אף זו, חג הסוכות, ובמיוחד "הושענה רבה", קשור על פי המסורת לשירה ולריקודים, תנאי מתאים להעלאת מחזה על ידי ההלכה – ראו שואף, תש"ס, עמ' 478. לא מן הנמנע שהעלאתו במועד זה התאימה גם בשל העובדה שהיו אלה ימי חופשה מבתי הספר.

36 והשוו המגיד, כ' בחשוון תר"ץ, בחתימת חובב ציון. מובא אצל אופק, תשמ"ג, עמ' 37.

37 איגרת נחמה פוחאצבסקי אל מרדכי פאדובה, ג' חול המועד סוכות, תר"ץ (14/10/1889), בתוך: לסקוב, תשנ"ג, ז, עמ' 244. נחמה פוחאצבסקי ילידת בריסק (1863–1934), סופרת. עלתה לארץ בשנת 1889 והתיישבה בראשון ל ציון.

שהיו אז תלמידי בית הספר למל והגיעו לאירוע כדי להציג את ההצגה.³⁹ על פי עדותו של ילין, הייתה למחזה תהודה גדולה, ומורים רבים ביקשו ממנו את המחזה. לאור זאת ביקש בשנת תרנ"ח מהוצאת "אחיאסף" להוציאו לאור, אך לא נענה.⁴⁰

מחזה חלוצי זה של ילין היה לסמן תרבותי. בעקבות הצלחתו הועלו ביישוב הצגות נוספות, רובן בבתי ספר. חלק מן ההצגות היו מתורגמות ואחרות מקוריות; רובן בעלות מסרים לאומיים-ציוניים.⁴¹ עוד מחזה כזה פרי עטו של ילין היה המחזה "בר גיורא" שהיה עיבוד ל"וילהלם טל" מאת פרידריך שילר. במקור היה טל איכר אמיץ הנלחם על חירות עמו השווייצי ומשחררו מעול השלטון האוסטרי הזר. במחזהו של ילין היה בר גיורא בן דמותו של טל, יהודי אמיץ מארץ ישראל הנאנקת תחת עולה של רומי ערב החורבן. בר גיורא לוקח את גורלו בידו, משיב את כבוד עמו ונלחם לחירותו. המחזה הדרמטי בן שבע המערכות חדור בערכים לאומיים, ומעלה על נס ערכים כחרות, עצמאות, רעות, הקרבה ונטילת הגורל בידי בני העם המדוכא. הוא הוצג בשנת תרס"ח על ידי חברי "מוריה" באולם בית ספר "למל",⁴² שבו, מאז העלאת ההצגה "זרובבל", הועלו הצגות

39 ראו למשל זכרונותיו של אביעזר ילין מאירוע זה: ילין, תשכ"ד, עמ' 11–12.

40 איגרת ילין להוצאת אחיאסף, סיון, תרנ"ח (ללא תאריך מדויק) – קלויזנר, תשל"ו, עמ' 127–128.

41 בין המחזות היה מחזהו של בן יהודה "החשמונאים" – מחזה בחמש חזיונות ומחזהו של המורה דוד יודילביץ. על המחזות ראו אופק, תשמ"ג, עמ' 10–22; שואף, תש"ס, עמ' 482–485. ראו שם גם נספח – רשימת המחזות שהוצגו בבתי הספר בשנים 1889–1904, עמ' 489. שם מצוין שמו של מחזה נוסף בתרגומו של ילין: "עתליה" מאת ראסין. במקום אחר ילין מציין מחזות נוספים בעיבודו: "הרופא בעל כורחו" ו"בר גיורא" – ד' ילין, תחיית השפה העברית בא"י, סבותיה ותוצאותיה, אלול, תר"ע – אצ"מ, A153/82/1. נוסחם המלא מצוי באצ"מ, A153/78/4. על "בר גיורא" ראו בהמשך. המחזה "הרופא בעל כורחו" מאת מולייר תורגם על ידי ילין עוד בשנת תר"ן והועלה על בימת בית ספר למל בט"ז באדר (במסגרת נשף פורים – ולא בכדי!) תרס"ז. ראו שם המודעה הכוללת תכנית תרבותית ענפה בעברית והצגה נוספת פרי עטו של מ' בן אליעזר, לבר מן ההצגה בתרגומו של ילין.

42 המחזה הוצג ב"ד באדר א, תרס"ח. נוסח המחזה במלואו מצוי באצ"מ, A153/78/4.

בהזדמנויות חגיגיות. גם במחזה זה השתתפו בניו של ילין: אליעזר, שמריה ואביעזר שגילים את דמותו של בר גיורא הגיבור הראשי.⁴³
 ילין עצמו הצהיר על המניע שעמד מאחרי מפעל תרבותי זה:

המחזות הם דבר המושך את הלב, ואחרי אשר תאטרונים בכלל בשפות אחרות אינם בא"י, מגדיל התאטרון העברי את החפץ גם בלב ההמון הפשוט ללמוד את השפה העברית ולהבינה.⁴⁴

ברי היה לו ולחבריו כי החדרתה של העברית לבתי הספר ולשאר שכבות הציבור מחייבת נקיטת צעדים מכוונים, ואולי אפילו תחבולות, כי לא בקלות, ואף לא בטבעיות, תהיה השפה לשפת ההמון.

כתיבת מילון (עם יהודה גרוזבסקי) וספרי מחקר בלשון

במהלך מלחמת העולם הראשונה, בהיותו בגלות דמשק, שקד ילין על חיבורו של מילון שימושי ראשון מסוגו שאותו כתב יחד עם יהודה גרוזבסקי (גרוזבסקי וילין, תרע"ט). במילון שיצא לאור בהוצאת דביר בשנת תרע"ט, שולבו איורים המסייעים בהגדרת הערכים. בכל אות ואות הערך הראשון המוגדר הוא שם האות ואחריה הערכים כמקובל, לפי סדר אלפביתי. הפעלים מובאים על פי שורשיהם, ומוצגים בנטייה חלקית של הצורות ושל הזמנים. ההגדרות תמציתיות, ללא דוגמות לצדן וללא אטימולוגיה. בחלק משמות בעלי החיים והצמחים מציג המילון תרגום השמות לרוסית, לצרפתית, לגרמנית או לאנגלית.

המילון כוון לתלמידי בתי הספר וללומדים מתחילים. חסרונו של מילון שימושי מעין זה הורגש בקרב העוסקים בתחיית השפה בעת ההיא. כהוכחה לכך יכולים לשמש דבריו של בן יהודה שהעיד על עצמו כי בתחילה לא התכוון לכתוב מילון מדעי נרחב אלא התעתד לכתוב מילון

43 ראו שם.

44 ד' ילין, תחיית השפה העברית בארץ ישראל, סבותיה ותוצאותיה, אלול, תרע"ע – אצ"מ, A153/82/1.

שימושי, לא גדול, לצורכיהם של דוברי העברית בני הדור הראשון לתחיית השפה, כיוון שראה כי יש בכך צורך גדול.⁴⁵

מלאכת הכתיבה נעשתה על ידי ילין וגרזובסקי כשהם משגרים זה לזה את טיוטות עבודותיהם. גרזובסקי הכין את התשתית, ואילו ילין הגיה, העיר, עיבד והוסיף, תוך שהוא מסתמך על מילונים קיימים.⁴⁶ בסופו של דבר היה ילין שותף מלא, ולא רק מסייע, כפי שטרח להדגיש בחילופי הדברים שהיו בינו לבין גרזובסקי על אודות חלקו של כל אחד מהם בחיבור המילון.⁴⁷ ואכן טיוטות כתב היד המצויות בארכיונו של ילין מעידות על שותפותו המלאה של ילין בחיבור מילון זה.⁴⁸

45 א' בן יהודה, "המבוא הגדול", עמ' 5-6, אצל: מירסקי, תשמ"ד, עמ' 23.

46 איגרות ילין לגרזובסקי, ה"ה בתמוז, תרע"ז; י"ד באב, תרע"ז – אצ"מ, A153/106/26.

47 ראו למשל דברי ילין לגרזובסקי: "בעברך על האות ס' ובהתבוננך על הדיו האדם אשר בדפים תראה כי גם באות זו אין ההוספות והשינויים מעטים מאשר בכל יתר האותיות הקודמות, וכל הרואה יראה ברגע הראשון כי אין פה "עבוד" כי אם חבור מראש ועד סוף... עובדה זו מעוררת שוב את טענותי הקודמות, ואמת [ההדגשה במקור, ע"מ] עלי לגלות לך כי אחד הגורמים להתרשלות בעבודה עד כה (ומהעקריים!) הוא חסר החפץ לעבד עבודה שיש בה מבחינת "כי לא לו יהיה הזרע" – איגרת ילין לגרזובסקי, ט"ז באב, תרע"ו – אצ"מ, A153/106/26 (הודפס גם אצל קלויזנר, תשל"ו, עמ' 74-75). גרזובסקי מצדו עמד על חלקו העיקרי בחיבור המילון והביא נימוקים רבים לקביעתו זו. בראש ובראשונה טען כי הוא היה בעל הרעיון ומציין שזה היה חלומו עוד כשהיה מורה בעקרון עשרים ושמונה שנים קודם לכן. הוא טען שהוא הכין את היסודות למילון, ושהוא זה שעוסק כל העת במציאת מוציא לאור, בהעתקה, בהבאה לדפוס ועוד. בוויכוח מי משניהם יופיע ראשון עמד גרזובסקי על כך שהוא יופיע ראשון (זאת לאחר שוויתר על רצונו כי שם ילין לא יופיע כאחד המחברים אלא רק כמגיה וכמעבד) בשל הסיבות שהוזכרו לעיל וכן בשל העובדה הפשוטה שעל פי הא"ב שמו הוא ראשון וכן בשל העובדה שהוא זקן מילין ושירו של ילין עוד נטויה ועוד נכוננו לו גדולות. וראו עוד באיגרתו לילין, כ"ד באדר, תרע"ו – אצ"מ, שם. גרזובסקי הדגיש שלא יעמוד על כך אם ילין יתעקש כי רצונו העיקרי הוא להוציא לאור את המילון. הוא השווה את הוויכוח ביניהם לגזירת התינוק במשפט שלמה והודיע לילין שיסכים לכל מה שיידרש כי הוא חפץ בחייו – איגרת ילין לגרזובסקי, כ"ו באב, תרע"ו, 25 / 8 / 1916 – אצ"מ. וראו גם איגרת גרזובסקי לילין, כ"ו אב, תרע"ז ועוד. במכתב אחר תבע גרזובסקי את עלבונו האישי. הוא כתב כי יכול היה להוציא את המילון לבדו ולהרוויח

עוד לפני תום מלאכת הכתיבה הציע גרזובסקי לילין לחבר עמו מילון גדול יותר, שכן מילונם זה מתאים לתלמידים אך אינו יכול למלא את "מקום המילון הדרוש לספרותנו ולשפתנו".⁴⁹ גרזובסקי חתר ליצירת מילון גדול יותר אך הדגיש כי הם יימנעו מריבוי דוגמאות שלא לצורך כבמילונו של בן יהודה,⁵⁰ ש"שלמרות גדלו אינו מלא ושלם וגדול יותר מדי להיות למילון שימושי".⁵¹ ילין סירב להצעתו של גרזובסקי ונימוקו עמו:

בנוגע לעבודתי בחיבור מילון יותר גדול, הנני רואה חובה לעצמי להודיעך כי אינני רואה בעצמי כל אפשרות לזה. חובתי ותעודתי [ההדגשה במקור, ע"מ] היא לחבר ספר תורת הלשון לבתי ספר בינונים ולמורים. בספר זה צריכים לבוא כל חידושי ותוצאות הוראתי במשך חיי, ודבר זה שהזנחתי עד כה אי אפשר לי להזניחו עוד כי הנני מתחיל כבר "לבוא בימים" ואסור לי להניח גולת הענייה (שפתנו) בביתי.⁵²

ואכן, תשובה זו של ילין מעידה על מגמת פניו: כתיבת ספר על הדקדוק העברי. אמנם ילין לא הצליח להשלים את הספר טרם מותו. הספר "דקדוק

כסף רב, אך רצה שהמילון יעבור תחת ידי שני מומחים. "אבל אל לך לזלזל בעבודתי אני" כתב גרזובסקי לילין "לא ספר אחד ולא שניים הוצאתי אני לבדי בלי השתתפות אחרים וקבלו בקהל" (איגרת גרזובסקי לילין, ללא ציון תאריך [כנראה מתרע"ו] – אצ"מ, שם). ילין מצדו התמרמר על כך שגרזובסקי מיהר להוציא את המילון לאור בזמן שילין נעדר מן הארץ וכעס על כך שגרזובסקי כתב שמו לראשונה (ולא כפי שסיכמו שבחלק אחד יוזכר גרזובסקי ראשון ובחלק השני ילין) וגם על שלא הקדיש את החיבור ליחיאל מיכל פינס, כפי שהציע גרזובסקי לילין בשלבי העבודה הראשונים ואף לא נתן לו לכתוב בהקדמה על עבודתו הקשה "פי שלושה מעבודתך", כאשר יעידו דפי ההגהה השמורים בידו – איגרת ילין לגרזובסקי, ח' באדר ב', תרע"ט – אצ"מ, שם (איגרת זו הודפסה גם אצל קלויזנר, תשל"ו, עמ' 126).

48 ראו שם למשל טיוטה של האות רי"ש. תיקוני ילין בכתב ידו כתובים בדיו אדומה.

49 איגרת גרזובסקי לילין, כ"ד בתשרי, תרע"ח – אצ"מ, A153/106/26.

50 איגרת גרזובסקי לילין, י"ח באדר תרע"ז, שם.

51 איגרת גרזובסקי לילין, כ"ד בתשרי, תרע"ח, שם.

52 איגרת ילין לגרזובסקי, י"ד באייר, תרע"ז, שם. ילין הציע לגרזובסקי לקחת לו שותפים אחרים. הוא הציע לו את ליפשיץ או מיוחס. שם. לא מן הנמנע שילין סירב גם בשל התחושה שגרזובסקי לא היה מוכן לתת לו מעמד שווה בזכויות על המילון, אך ברור שסירובו נבע בעיקר בשל רצונו לכתוב את ספר הדקדוק.

הלשון העברית" שילין שקד על כתיבתו בשנותיו האחרונות, יצא לאור בשנת 1942 (תש"ג), לאחר מותו, והספר "תולדות התפתחות הדקדוק העברי" שמקורו בהרצאות שהרצה ילין באוניברסיטה העברית בחוג ללשון עברית ובחוג לספרות ימי הביניים, יצא לאור על ידי מוקיריו רק בתש"ה.⁵³ יחד עם זאת כתב ילין מאמרים רבים בלשון במשך כל שנות חייו, הן לפני חיבורו של המילון הן אחריו, רובם בתחום הדקדוק.⁵⁴ סקירת מחקריו הלשוניים של ילין ותחומי העיסוק והדיון במאמרים מעלים כי מחקריו של ילין בתחום זה נכתבו מתוך אוריינטציה מעשית של הנחלת הלשון העברית לציבור התלמידים והמורים ושכל עבודתו המדעית הייתה "אחווה ודבוקה בפעולתו הפדגוגית כשלהבת בגחלת" (ילין, תש"ה, עמ' IX),⁵⁵ כניסוחו של בנימין קלאר שהביא לדפוס את הספר "תולדות התפתחות הדקדוק העברי". ייתכן שהדבר היה לו לרועץ בדיונים בעניין הפקדתו על תחום הדקדוק העברי באוניברסיטה העברית. ועדת מומחים קבעה כי יש אמנם בעבודותיו של ילין דברים חשובים ומעניינים אך אין בהן די מקוריות והתעמקות שיעידו על התאמתו למינוי זה.⁵⁶ בסופו של דבר קיבל ילין מינוי

53 ב' קלאר, דבר המלביה"ד, בתוך: ילין, תש"ה, עמ' xi.

54 למשל: שפת ציון, משקל פעו, פעו, ופעו בשמות הפרט, מירושם (יעבץ), חלק א (תרנ"ב), עמ' 29–32; על דבר הדגש החזק, השלח, כרך ה (תרנ"ט), עמ' 572–575; בנין הפעל בעברית ובארמית והבלעת "ת" ההתפעל, הדביר, קבץ א (תרפ"ג), עמ' 22–31 ועוד רבים. רשימה מפורטת למדי של מחקרי הלשון של ילין מצויה אצל הק, תרצ"ה, עמ' ix–vii. על מחקריו בלשון ראו למשל פייגין, תש"י, עמ' 18–39, ושם גם על שאר עבודתו המדעית; זיידמן, תשכ"ד, עמ' 191–218.

55 נראה כי גם סקירתו ההיסטורית על תולדות הלשון העברית נעשתה מתוך מגמה זו. על האוריינטציה המעשית של מחקרו בנושא זה עמד גם זיידמן, תשכ"ד, עמ' 215. יצוין כי אף במהלך סקירת חכמי הלשון נתן ילין דעתו לכללי הדקדוק שבהם עסקו חוקרים אלה.

56 איגרת מאגנס לרב הרץ, כ"ו בסיון, תרפ"ו (8/6/1926), אצ"מ, A153/184/2 אצל: אפרתי, תשס"ה, עמ' 313. ראו איגרת זו גם בגנוז האוניברסיטה העברית, תיק ילין 1, וכן איגרת ילין שקדמה לה מכ"ב ניסן, תרפ"ו שבה שלח ילין להנהלת המכון רשימה מפורטת של מאמריו בדקדוק עברי. אמנם מאגנס נזהר בכבודו של ילין ותלה את הסיבה העיקרית בריבוי תפקידיו הציבוריים של ילין שלא אפשרו לו להתמסר לעבודתו המדעית – איגרת מאגנס לילין, 9/6/1926 – אצ"מ, A153/184/3. וראו גם

למרצה לשירה היהודית הספרדית, אך לא זכה לממש את משאת נפשו (אפרתי, תשס"ה, עמ' 312–314).

חלקו של ילין ב"מלחמת השפות" ובקביעת העברית כשפת ההוראה

עד כה הצבענו על תרומתו של ילין להפיכת השפה העברית לשפת ההוראה ועמדנו על היקפה הרחב החובק מגוון תחומי פעילות. פעולתו זו של ילין נעשתה בצעדים מדודים, בתהליך אטי ומתון ובהצבת יעדים מוגדרים בנייהשגה. מעטים היו המקרים שבהם קרא ילין תיגר על סביבתו ויצא למלחמה במטרה לשנות את פני המציאות. ראשונה להם הייתה מלחמת השפות, שהופנתה כלפי חברת "העזרה ליהודי גרמניה". העילה למלחמת תרבות זו, שנמשכה בסך-הכול כשישה שבועות, הייתה החלטת חבר הנאמנים של הטכניון שעמד לקום בחיפה על ידי חברת "העזרה ליהודי גרמניה", בשיתופם של כמה בעלי הון יהודיים ונציגים של ההסתדרות הציונית (26.10.1913; רינות, תשל"ב, עמ' 192). בהחלטה זו נקבע כי לא תהיה שפה רשמית מחייבת במוסד, ומכאן שהשפה הגרמנית, ולא השפה העברית, תהיה שפת הלימוד העיקרית בטכניון ובבית הספר התיכון שלידו. בעקבות החלטה זו נפתח מאבק שהופנה לא רק כלפי הטכניון אלא גם כלפי רשת בתי הספר של חברת "העזרה".⁵⁷

אפרתי, תשס"ה, עמ' 314. גם פייגין סבר כי פועלו הציבורי של ילין פגע באיכות עבודתו המחקרית – תש"י, עמ' 37–38. על תחושת הקיפוח של ילין בעניין זה, בעניין קידומו לדרגת פרופסור ובעניין משכורתו באוניברסיטה ראו למשל איגרת ילין להנהלת המכללה, כ"ב בסיון, תרצ"ה, 23/6/1935; 18/8/1936 – אצ"מ, A153/184/3; איגרת ילין לד"ר יוסף הרץ, 18/6/1936; איגרת פרופ' שמואל קליין כ"ח באב, תרצ"ו, 16/8/1936 – אצ"מ, A153/184/4, ועוד, שם. הוועד הפועל של האוניברסיטה החליט להעניק לו את התואר "פרופסור" במר חשוון, תרצ"ז: איגרת לילין מן המזכירות הראשית של האוניברסיטה, ט"ז במרחשוון, תרצ"ז, 1/11/1936 – אצ"מ, שם.

57 מלחמת השפות נידונה במחקרים רבים. ראו, למשל, רינות, תשל"ב; פרידמן, תשמ"ה; אלבוים דרור, תשמ"ו; סילברט, תשנ"א; שילה, תשנ"ה. על ילין במלחמת השפות ראו מייטליס, תשס"ח, עמ' 115–146.

אף במקרה זה לא מיהר ילין, שנודע כ"איש שלום", לצאת למלחמת חורמה. להפך, הוא היסס, והצטרף למאבק בשלביו המתקדמים, ורק אז הועמד בראשו.

מעמדה של השפה העברית במוסדות "העזרה" היה שונה ממקום למקום. בגני הילדים שנוסדו כנגנים עבריים הייתה העברית שפת ההוראה היחידה, אך גם בבתי הספר לא נפקד מקומה, ולא רק במקצועות העבריים.⁵⁸ החברה עודדה את הלימוד בשפה העברית במוסדותיה ממניעים פונקציונליים ולא ממניעים לאומיים-ציוניים. היא ראתה בלימודים אלה חלק מלימודי הדת היהודית וגם הכירה בכך שהשפה העברית מאפשרת הוראה משותפת לילדי כל העדות, כפי שהוכיחו גני הילדים (רינות, תשל"ב, עמ' 76–74).

ילין וחבריו המורים העבריים מצאו מקומם במוסדות החינוך של החברה והובילו תהליכים חינוכיים מתמשכים, אטיים אמנם, בהתאם לתפיסתם. אמנם הם התקשו במימוש חזון החייאת השפה העברית כשפת הוראה, אך התמידו בעבודתם ואף ראו ברכה בעמלם. אף שמאמצייהם לא תמיד הוכתרו בהצלחה, הצליחו המורים לחולל מהפכה שקטה בתוך מוסדות אלה ובעיקר בקרב התלמידים העבריים שנטו ברובם אל השפה העברית. מדברים שכתב חנינה מזרחי, תלמידו של ילין, עולה כי הוראתו של ילין את התנ"ך בעברית הייתה בבחינת חידוש! ואלה דבריו:

בתור יליד המזרח היתה בשבילי ההסתגלות אל השפה הגרמנית בבחינת קריעת ים סוף. דברי הנביאים בתרגומם הגרמני נשארו מעבר לסף הכרתי... ובתוך ההתאבקות הקשה... מצאתי נחמה ועודד מורי החביב ר' דוד ילין. מפיו שמעתי את המלה החיה, שפתו המזרחית המצלצלת, הסברו הפשוט והנעים היו מלבבים ומושכים. מאורע יוצא מגדר הרגיל היה בשבילי במחלקה העליונה, למוד איוב מפי ר' דוד ילין, אחרי התלבטות קשה של שנים בלמוד ישעיהו ומזמורי תהלים על פי התרגום הגרמני. למוד התנ"ך בשפת התנ"ך בשפה נמלצת ומצלצלת, היה באזני כאגדת פלאים מימי קדם, הרשמים היו עזים, מושכים ומקסימים (מזרחי, תרצ"ט).

ספר

חנוך נערים

חלק ראשון

לראשית למוד התחלת הקריאה והדבור העברי במוסגים
קלים לפי רוח הילד ולהמתחילים אחרי ה"ב.

מהדורא שניה

מאת מימון בן עמר הי"ו

פה נא אמוז יע"א

שנת העת"ר לפ"ק

להשיגו עפ"י הכתבת:

Mimoun Ben Attar, Alexandrie (Egypte)

בדפוס

המנכח יעקב בן עמר כ"ע.

בד בבד עם ההוראה במוסדות "העזרה" פעל ילין להקמתה של מערכת חינוך מקבילה. עוד בשנת תרס"ה (1905) חשף ילין את חששותיו הכבדים בפני ידידו מנחם אוסישקין נוכח התעצמותה של חברת "העזרה".⁵⁹ בדבריו הביע ילין את חששו העז שמפעל גן הילדים העברי בירושלים "מפעל חביב ואהוב אשר טפחתי ורביתי ויהי לשעשועים לכל רואיו... יעבור כולו לרשות אחרים, ומעט מעט יחל להצמיח פרות אחרים לגמרי מאלה אשר אליהם היתה משאת נפשי ותקוותי".⁶⁰ הוא התגאה בכך שבגן הילדים מדברים רק בעברית ושכשל הצלחתו הרבה הוא וחבריו הוכרחו לפתוח גן נוסף. אך יחד עם זאת, הוא מצר על כך שהתקציב אינו מספיק. פניות לחובבי ציון שיוסיפו על תמיכתם, הושבו ריקם, ואילו חברת "העזרה" נענתה לבקשה והפכה לתומכת המרכזית. חששו העיקרי נבע מכך שלבנות המסיימות את הגן העברי אין מסגרת המשך. גן בית ספר "אוולנינה דהרוטשילד" מזין את בית הספר ואין בו מקום למסיימות את גן הילדים העברי. לכן, יש לייסד להן בית ספר, אך אין תקציב. לעומת זאת, חברת "העזרה", המעוניינת להקים בתי ספר חדשים, תיתן ללא ספק את הכסף לייסוד בית הספר, אחר כך תביא מורים שילמדו בגרמנית "וחסד גדול יעשו לנו בתתם מקום שם גם לעברית".⁶¹ מהלך זה יפגע גם בגן הילדים שגם בו יחלו ללמד גרמנית, כדי שתלמידותיו תוכלנה להשתלב בבית הספר. התוצאה הרת אסון מבחינתו – אובדן ההישגים הדלים והמעטים שהצליחו להשיג עד כה. אף שילין היה עובד מסור במוסדות חברת "העזרה" הוא פנה לאוסישקין וביקשו שאגודת "חובבי ציון" תיקח על עצמה, ללא שותפים, לפחות גן עברי אחד שממנו תצמיח בית ספר לנערות. גישתו הייתה ריאלית. הוא ידע שאין בכוחה של אגודת "חובבי ציון" להתחרות ב"עזרה" ולקיים רשת חינוך עצמאית רחבה, אך סבר כי יש להשקיע מאמצים עילאיים כדי לנסות ולבנות באופן הדרגתי חלופה לחינוך הפילנתרופי שהוא עצמו נוטל בו

59 מנחם אוסישקין (1863–1942), מראשי "חובבי ציון", מארגן הכנסייה בזכרון יעקב בשנת 1903, ראש ועד הצירים (1919–1923) וראש הקרן הקיימת לישראל.

60 איגרת למנחם אוסישקין מה' בסיון תרס"ה – אצ"מ, A24/28/21.

61 ש.ם.

חלק.⁶² אף שילין השתדל לפעול בשקט ולא נתן פומבי לדעותיו אלו, ניכר שהדאגה מילאה אותו,⁶³ ובשל כך ניסה לגייס את הכוחות הציוניים לפעולה. עם זאת, הוא לא הסתפק בכך ופעל באפיקים נוספים.

במכתב שכתב בשנת תרס"ח אל יעקב ש' פוזן, חבר הוועד המרכזי של "המזרחי" בפרנקפורט, בדבר הקמתו של בית ספר תיכון בארץ ישראל מטעם המזרחי: מיקומו, תכנית הלימודים שלו, שפת ההוראה ועוד – הציג ילין דעה נחרצת בנוגע לשפת הלימוד. לדעתו יש ללמד את כל המקצועות בעברית, לא רק משום שהדבר "חשוב בעצמו", אלא גם בגלל ההיבט המעשי: העברית היא שפה משותפת לכלל התלמידים, ובאופן כזה יוכלו תלמידים שלא למדו שפה זרה ללמוד מיד את כל המקצועות הכלליים. גם אלה שלמדו שפות זרות שונות, ולא את השפה שנבחרה להורות בה את המקצועות הכלליים, יוכלו להשתלב בלימודים, "כי את השפה העברית יודעים כולם".⁶⁴ גם בהקשר זה הוא מציג גישה מפוכחת, ומודע היטב למחסור בספרי לימוד ובמינוח עברי, בעיקר במקצועות המדעיים כמו הפיזיקה, הכימיה ותורת החיים (ביולוגיה), אך מטעים שאסור לוותר בעניין זה, כי "רק הנחיצות הגדולה תוכל להוליד לנו כל אלה",⁶⁵ וככל שיעבור הזמן ילך החיסרון ויתמלא.⁶⁶ במקביל הציע ילין את עזרת "ועד הלשון" בעניינים אלה (קלויזנר, תשל"ו, עמ' 291). נחישות זו מובנת היטב על רקע תסכולו של ילין ממעמדה של השפה העברית במוסדות "העזרה", ומשקפת את רצונו החד-משמעי בהוראת כל המקצועות בעברית, משימה שלא יכול היה למלא בסמינר "העזרה".

62 ש.ס.

63 על הסיבות להססנותו ראו מייטליס, תשס"ח.

64 איגרת ילין אל יעקב ש' פוזן, כ"ג בשבט, תרס"ח – קלויזנר, תשל"ו, עמ' 290.

65 ש.ס.

66 לעומת זאת, עם הקמת הסמינר הציג גישה פרגמטית. במסמך שכתב ערב הקמת הסמינר הדגיש כי הסמינר הוא סמינר עברי אשר "יחנך מורים עבריים אשר כל לימודיהם העבריים והכללים יהיו בשפה העברית." סקירה על יסוד בית ספר למורים עבריים בירושלים, תרס"ד – אצ"מ, A153/112/1. אולם בגלל החסר במילים ובספרי לימוד היה נכון להתפשר ולהסכים שחלק מן המקצועות יילמדו באופן זמני בגרמנית.

במהלך השנים האלה חלה הרעה במעמדה של העברית כשפת הוראה. ואף על פי כן הרבה ילין להסס ולא היה מן הראשונים שיצאו למלחמה כנגד חברת "העזרה". נראה כי רק משהבין כי מוצו כל האפשרויות בדרכי שלום, הצטרף אל הנאבקים והועמד בראשם. קדיש יהודה סילמן היה פעיל במאבק, ובשלביו המוקדמים קרא לילין ולחבריו להתפטר, ולא זכה שקריאתו תיענה מיד. בסכמו את המלחמה עמד על היסוסיו של ילין אך כתב:

ואלמלא יצא ר' דוד ילין ממחנה ה"עזרה" וויתר על עמדתו המחוזקת שם והתנפל בהתלהבות בזרועות המלחמה בעד טהור בית ישראל ותחית לשוננו, לא היה ממהר לבוא כל כך נצחוננו העברי בכל החזית. ואילו לא היה הוא שם לא היינו נגאלים כל כך מהר מכבלי ההשפעה של הממשלות הזרות אשר תקעו את צפרניהן בכנינו (סילמן, תרפ"ט).

מהו שגרם לסילמן ורבים אחרים לראות בילין מנהיג שהוביל לקראת הניצחון הסופי? האומנם הערצתם לילין שיבשה את ראייתם? או שמא לראייה זו יש בסיס?

נראה כי הצטרפותו של ילין, שנודע כאיש מתון המשלב בחייו מסורת ומודרנה, השפיעה גם על מי שפסחו על שתי הסעיפים, בעיקר על אלה שהעברית הייתה בנפשם, אך לא פחות מכך – מסורת ישראל. דומה, שהעובדה שילין הוא זה שעמד בראש בתי הספר הניחה דעתם של הורים רבים שלאחר התלבטויות רבות החליטו לעזוב את מוסדות "העזרה" ולהעביר את ילדיהם אל בתי הספר העבריים החדשים.⁶⁷ סביר, אם כן, להניח שאילו ילין היה מבכר להישאר שם, כפי שעשו מורים אחרים, חלקם לאומיים, היו הורים רבים בוחרים להשאיר את ילדיהם במוסדות "העזרה" ולקוות שילין שנודע כמחנך דגול וכאיש השפה העברית, ימשיך לעשות מלאכתו נאמנה על אף הקשיים.

67 ראו דבריו של ילין בעניין זה באיגרתו אל יחיאל צ'לנוב, י"ג בסיוון תרע"ד, ילין תשל"ו 2, עמ' 43. ראו גם מכתבו של שמריהו לויין לרב מאיר בר אילן, שבו נאמר מפורשות: "סוף סוף תודה כי אותה בטחון ששמת באפרים כהן, הלא תוכל לשים בכל עת ושעה גם במורה הגון וחרד על דתו כמו דוד ילין" – אצ"מ Z3/927, מובא אצל קצבורג, תשל"ב–תשל"ג, עמ' קסח.

סיום

במאמר זה הצבעתי על תרומתו של ילין להחייאת השפה העברית כשפת הוראה. מן הדברים עולה שילין תרם תרומה משמעותית להפיכתה של השפה העברית לשפת ההוראה הן בזכות המפעלים שלהם היה שותף, הן בזכות אישיותו שסחפה אל בתי הספר העבריים יותר ויותר תלמידים שהפכו את העברית לשפת חיים. שינוי זה התרחש לא רק במוסדות שבהם היה ילין פעיל אלא גם בבתי התלמידים, גם בביתו שלו. עד כמה שהדבר מפליא, איטה, אשת ילין ובתו של הרב יחיאל מיכל פינס ממחיי השפה, לא דיברה עם ילדיה בעברית,⁶⁸ והעברית הייתה להם בעיקר "שפת אב".⁶⁹ רק כשילדיהם הצעירים אבינועם ואהובה למדו בגן הילדים, הפכה העברית אטאט לשפה השלטת בבית (א' ילין, תשל"ט, עמ' 84).

במו עיניו ראה ילין שמה שלא הצליח להנהיג בביתו הלך והתממש בזכות החינוך העברי שניתן בגן הילדים העברי שהוא היה בין מקימיו.⁷⁰ בעקבות התבססותה של השפה העברית בגן הילדים ובבתי הספר, יותר ויותר ילדים דיברו עם אמותיהן בעברית, והשפה קנתה לה אחיזה בבתי רבים.⁷¹

68 יחיאל מיכל פינס פעל רבות להחייאת השפה והפצתה. בשנת תרמ"ב ייסד עם אליעזר בן יהודה חברה לתחיית העם והלשון בשם "תחיית ישראל", ומאוחר יותר פעל גם בחברה "שפה ברורה", אף היא מיסודו של אליעזר בן יהודה. הוא פעל בוועד הלשון, חידש מילים, כתב ספרי לימוד בעברית בסגנונו המיוחד, השתתף בעיתון הצבי ועוד. על חידושי המילים של פינס ועל תרומתו להחייאת השפה, ראו לאחרונה דוכנוב ושלמון, תש"ע.

69 כשהיה ילין בחו"ל, בעת מסעו בשנת 1901, שיתף את איטה בדאגתו על אודות העברית של בנם הקטן אבינועם: "המדבר איש עם אבינועם עוד עברית? מה חפצתי כי המילים הראשונות אשר ילמד, ילמד בעברית". בכך רמז על צערו כי העברית אינה שפת האם שלו – איגרת לאיטה מכ"ו בחשוון תרס"א – אצ"מ A153/25/3.

70 ראו מייטליס, תשס"ט, עמ' 156–161. ילין עצמו דאג לתרגומם של מונחים מקצועיים משיטת פרבל שהופעלה בגן הילדים – פיינסודרסוקניק, תשכ"ו, עמ' 272.

71 להרחבה ראו בר אדון, תש"ן, עמ' 14–16.

מקורות

הערה: איגרות ומסמכים אחרים שנמצאו בארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ) לא נכללו ברשימה זו והם נזכרים בגוף המאמר או בהערות על פי המספר הקטלוגי שלהם.

אוסטרובסקי, ר' (תשס"ז). הוראת העברית בימי דור המייסדים. *מים מדלין*, 18, עמ' 149–159.

אופק, א' (תשל"ז). והייתם לאנשים עבריים – צמיחתה של ספרות ילדים טבעית בארץ ישראל. *קתדרה*, 3, עמ' 73–112.

—— (תשמ"ג 1). מ"זרובבל" ועד "שולמית" (הצגות תיאטרון ראשונות בעברית שהועלו בארץ ישראל), *כמה*, 93, עמ' 10–22.

—— (תשמ"ג 2). לקורותיו של מחזה שאבד ונתגלה. *מאזניים*, נה (6) עמ' 37–45.

אפרתי, נ' (תשס"ה). האוניברסיטה העברית והלשון העברית. בתוך: ח' לבסקי (עורכת), *תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים*, ב (עמ' 314–317). ירושלים.

בורשטיין, ר' (תשס"ח–תשס"ט). דוד ילין איש הרוח והמעש – מנהיגותו של ילין בתחומי החברה, התרבות והחינוך. *מים מדלין*, 19–20, עמ' 307–337.

בן יהודה, א' (תרמ"ט). הספרות והלשון. *האור*, יז–יח.

—— (1941). *כל כתבי אליעזר בן יהודה, החלום ושברו*, א. ירושלים.

ברא, א' (תרס"א). בינה בספרים: לפי הטף. *המליץ*, 136.

בראדון, א' (תש"ן). האמהות המייסדות ומנת חלקן בתחיית העברית בהתהוותה 1882–1914. *לשון ועברית*, 3, עמ' 5–27.

גרוזובסקי, י', וילין, ד' (תרע"ט). *המלון העברי – מלון שימושי עם ציורים*. תל אביב.

דובנוב, ק' ושלמון, י' (תש"ע), תרומתו של יחיאל מיכל פינס לתחיית הלשון העברית: חידושי מילים. בתוך: י' ברלוביץ (עורכת), *לשוחח תרבות עם העלייה הראשונה* (עמ' 47–69). בניברק.

הק, מ' (תרצ"ה). כתבי ר' דוד ילין. בתוך: ש' אסף ואחרים (עורכים), *מנחה לדוד – ספר היוכל לדוד ילין* (עמ' XIV–XV). ירושלים.

הרמתי, ש' (תשל"ח). *שלושה שקדמו לבן יהודה*. ירושלים.

—— (תשמ"ה). *שלושה מורים ראשונים*. ירושלים.

—— (תשנ"ב). עברית בעברית. *קתדרה*, 63, עמ' 166–175.

זיידמן, י"א (תשכ"ד). דוד ילין מורה הלשון וחוקרה. *לשוננו לעם*, ט/ח (תמוז–אב), עמ' 191–218.

ילין, א' (תשכ"ד). לאור הזכרונות. *הד החנוך*, לג, עמ' 11–12.

- (תשל"ט). לצאצאי, א-ב. ירושלים (מהדורה ראשונה: תרצ"ח-תש"א).
 ילין, ד' (תרמ"ט). מקרא לנערי בני ישראל. ירושלים.
- (תרנ"א). שירת ישראל על אדמת ישמעאל. הארץ, א, עמ' 37-48.
- (תרנ"ה). ראשית לימודים. המליץ, ט"ז בשבט; י"ז בשבט; י"ח בשבט.
- (תר"ס-תרס"א). לפי הטף-ספר המורה (א-ב). ורשה.
- (תר"ס-תרס"א). מקרא לפי הטף-ספר התלמיד (א-ב). ורשה.
- (תרפ"ח). ניסים בכר. הדואר, גיליון ח, כ"ט בכסלו, עמ' 7-8.
- (1942). דקדוק הלשון העברית. ירושלים.
- (תש"ה). תולדות התפתחות הדקדוק העברי. ירושלים.
- ילין, ד', ובן יהודה, א' (תרמ"ז). מקרא לילדי בני ישראל. ירושלים.
- ילין, ד', וזוטא, ח"א (תרס"ה). אוסף שירים. ירושלים.
- (תרס"ה). לקוטי נבואות ומליצות מספרי הנביאים והכתובים לבני הנעורים –
 תרי עשר. ירושלים.
- לסקוב, ש' (עורכת) (תשנ"ג). כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל, ז (מאת אלתר
 דרויאנוב). תל אביב.
- מזרחי, ח' (תרצ"ט). בבית ספר "למל" הישן. הד החנוך, ח-ט (ט"ו באייר), עמ' 149.
- מייטליס, ע' (תשס"ח). מנהיגות מהוססת – דוד ילין במלחמת השפות. דעת לשון, א,
 עמ' 115-146.
- (תשס"ט). דוד ילין – ביוגרפיה: לשאלת המעבר מחברה משכילית מתונה לחברה
 הלאומית החדשה. עבודת דוקטור באוניברסיטת בר אילן.
- מירסקי, ר' (תשמ"ד). מילון היסטורי ללשון העברית, מאמר ראשון: בעלי חזון וחלוצים
 (1856-1952). עם וספר, ג, עמ' 19-30.
- מלכו, י"ר (תש"ד). בהאיר מזרח. ירושלים.
- סילמן, ק"י (תרפ"ט). ספר היוכל של הסתדרות המורים, א. תל אביב.
- פייגין, ש"י (תש"י). אנשי ספר. ניו יורק.
- פיינסודיסקניק, ח' (תשכ"ו). פרקי גן: זכרונות ומעש. תל אביב.
- פרס, י' (תרצ"ו). אלה תולדות בית הספר להאציל לבית למל. ירושלים.
- קיסרי, א' (1964). דוד ילין או אנדרטה למורה. מעריב, 6/3/64.
- קלויזנר, י' (עורך) (תשל"ו). כתבי דוד ילין, ד. ירושלים.
- קלויזנר, י' (עורך) (תשל"ו). כתבי דוד ילין, ה. ירושלים.

קניאל, י' (תשנ"ח). דוד ילין. בתוך: ז' צחור (עורך), ספר העלייה השנייה, ג (עמ' 202–206). ירושלים.

קסאן, ש' (תש"ם). המחנך והמנהיג – דוד ילין האיש ופועלו. ירושלים.
קצבורג, נ' (תשל"ג). המזרחי ומלחמת השפות בתרע"ג–תרע"ד. ניב המדרשיה, עמ' קסד–קע.

קרסל, ג' (תשכ"ז). לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, ב. מרחביה.
ריבלין, י' (תרצ"ט). ספרי הלימוד הראשונים של דוד ילין. הד החינוך, ח–ט (ט"ו באייר).
רינות, מ' (תשל"ב). חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה וכמאבק. ירושלים.
שוואף, ק' (תש"ס). כך נולד התאטרון היהודי והעברי בשלהי המאה ה-19. עיונים בתקומת ישראל, 10, עמ' 477–489.

סג

חוקי שפת עבר

לבני ישראל הפרטים

מאת

שלמה בן המ' ס' יוסף פהן ג'ע

נדפס

בעזרת ובהשתדלות

חברת המחזקת שפת עבר טהראן י' ע' א'

חלק ראשון

טהראן - שנת רוכב ערבות

בבית הדפוס פלימיאן

1918

